

РОЗДІЛ І. ОЛЕСЬ ГОНЧАР У СВІТІ «ДУХІВНИКІВ» СЛОВА

М.К. Наєнко (м. Київ)

«СПОГАД ПРО КРАСУ ВІРНОСТІ»

Розповідаючи про своє спілкування з Олесем Гончаром (зустрічі, листування), звертаючись до творів і щоденників письменника та власних спогадів, автор статті акцентує увагу на проблемах Олесь Гончара з владою, концепції краси вірності, сповідуваної митцем, враховуючи засади історичного підходу з позицій минулого й сучасного.

Ключові слова: режим, влада, краса вірності, історичний підхід, література, критика.

Рассказывая о своем общении с Олесем Гончаром (встречи, переписка), обращаясь к его произведениям и дневникам и собственным воспоминаниям, автор статьи акцентирует внимание на проблемах Олесь Гончара с властью, концепции красоты верности, исповедуемой писателем, учитывая основы исторического подхода с позиций прошлого и настоящего.

Ключевые слова: режим, власть, красота верности, исторический подход, литература, критика.

Basing his study on the historical method of research the author of this article focuses attention on the problems between Oles Honchar and the governance and also on the concept of beauty of fidelity which was praised by the writer. The research includes the narration of the author's communication with Oles Honchar (the meeting and the correspondence) appealing to the writer's creativity and diaries and to the scientist's own memories.

Key words: regimen, governance, the beauty of fidelity, the historical method of research, literature, criticism.

Я міг би розповісти про те, як створювалася моя книжка «Краса вірності» (1981). Це цікавий сюжет, трохи радянський, але такий, що схвально був сприйнятий Олесем Гончаром, бо протягом десяти років перед тим про його творчість не вийшло навіть невеличкої брошурки: тягар критики роману «Собор» усе ще висів над його творцями, і не видно було, коли це закінчиться... Але про це – іншим разом; є речі важливіші й актуальніші.

Після відходу Олесь Гончара за обрій деякі поверховці ладні бачити в його творчому житті саму лише «безхмарність», а інші зараховують його навіть до колишніх номенклатурних письменників. Мовляв, і премії літературні одержував від тоталітарного режиму, і академіком став у застійні часи, і в дисидентах нібито не ходив... Дехто пробує поставити під сумнів навіть суто художню вартість Гончарових творів, протиставляючи їм свої,

обкладені похабщиною «грязнейшие малороссійскіє вірші» (як сказав би великий Кобзар), чи звичайні словесні «залепухи» (як сказав би великий Каменярь). То де ж істина?

До всього треба ставитися якщо не зовсім спокійно, то, принаймні, тверезо. Історія світової літератури знає немало випадків, коли великі художні цінності раптом потрапляли в немилість до тих чи тих «вивихів» у людському співжитті. Як відомо, клерикальне Середньовіччя намагалося похоронити майже всіх велетнів античної культури; понад сотню років був «забутим» Шекспір; ультрареволюційні молодики дошукувались гріхів у Гете і Гюго; уже в ХХ столітті достославні пролеткультівці і футуристи намагалися «зіпхнути» з більшовицького «корабля сучасності» Пушкіна й Шевченка...

Радянський режим із Гончаром, звичайно, рахувався. Але «рахувався» по-особливому: тримав від себе на відстані, а часом піддавав і найвульгарнішим екзекуціям. Письменників, як правило, кидали в топки. І Гончара пробували теж. Або опосередковано, як наприкінці 40-х років, коли намагалися зіштовхнути письменника з шельмованими тоді його літературними вчителями – Юрієм Яновським, Петром Панчем та іншими, чи й безпосередньо, як після виходу роману «Собор» (1968), у якому розкрита несумісність диктатурних режимів із найбільшими цінностями життя – соборами людських душ. Як писав сатирик із діаспори А. Калиновський (Галан), у «Соборі» вперше за 50-ліття диявольської влади так сміливо дано їй по «морді». На письменника тоді було напущено найбільших літературних псів – тодішнього директора академічного Інституту літератури М. Шамоту, головну більшовицьку газету «Радянська Україна», не кажучи вже про менших «цуциків» із областей, районів, хуторів. Після подібних екзекуцій Гончар почувався не в найкращій літературній формі. У 50-х роках він опублікував кілька творів з рудиментами горезвісної «теорії безконфліктності», у 70-х, після вилучення «Собору» з літературного процесу, з'явилися в окремих творах полегшені конфліктні ситуації, але після кожного такого періоду письменник знову вибухав творами великої художньої сили. Наприкінці 50-х таким вибухом став роман «Людина і зброя», де показано драму людини, затиснутої з двох боків сталінським і гітлерівським режимами, а наприкінці 70-х написана «Твоя зоря» – роман, що ніс у собі ідеї майбутнього відродження української духовності.

Мистецтво, як знаємо, це завжди несподіванка. Вихоплена з життя несподіванка, помічена лише одним автором. Помічена і поставлена ним у центр свого художнього стилю. Чи була несподіванкою краса вірності в романі «Прапорнощі», про який сьогодні можна почути, що це – відшумілий етап у суто радянській літературі. Справді, про красу вірності на основі цього роману писалися твори кількох поколінь випускників шкіл та вступників до університетів, інститутів. І, здається, про ідеологію тоді не дуже йшлося, а йшлося про людські почуття. Чи змінилося щось із тих часів?

У романі «Прапороносці» була безвідносна до літератури будь-якого ідеологічного спрямування Краса вірності. Олесь Гончар дуже дорожив нею і коли давав, наприклад, згоду на проведення конференції з приводу сорокових роковин роману 1986 р., то думав насамперед навіть про таємничу для нього самого Красу вірності. Він з якимось внутрішнім задоволенням дякував мені за те, що я у своїй доповіді на конференції згадав саме Красу вірності як вершину почувань головного героя роману Юрія Брянського. Взагалі, коли заходила мова про саме поняття «краса», він якось по-особливому просвітлювався, внутрішньо яснішав... У красі Олесь Гончар бачив насамперед вияв найбільш людяного в людині, вияв чогось сокровенного, що властиве людині як такій.

Крім літературної творчості, Гончар був відомим громадським діячем. Що на цьому фронті найбільш характерне?

Про те, що Олесь Гончар брав участь у з'їздах РУХу, виступав на засіданні Верховної Ради України після здобуття нею незалежності, як голова українського Комітету захисту миру мав зустрічі з Р. Чандрою, а як академік Української академії виступав під час вручення Індірі Ганді диплома почесного доктора Київського університету – про все це детально писали майже всі українські газети. Але особисті враження письменника від цих зустрічей були цікавішими від газетних повідомлень. «Приємно було чути, – казав Олесь Гончар, – захопливі відгуки Індіри Ганді й Р. Чандри про наш древній красень Київ».

Він цитував слова Індіри Ганді: «Людина в світі одна, а обсідають її найчисленніші й відповідалні обов'язки. Один з них – зберегти землю в красі, мирі і спокої». Письменник теж думав і ратував за красу, мир і спокій – і у творах своїх, і у своєму житті. Але ось цих, згаданих, слів Індіри Ганді не хотів бачити надрукованими. І не дав згоди на публікацію мого з ним інтерв'ю та його роздумів над словами Індіри Ганді.

Кожне покоління по-своєму відкриває для себе мистецькі чи літературні «авторитети». Дехто з тих, хто сьогодні лише починає знайомитися з творчістю Кафки, Маркеса чи Макса Фріша, напевне, був би здивований, почувши, що, наприклад, «Твоя зоря» Олеся Гончара «заглиблена у ті проблеми, до яких звернута, по суті, вся сучасна світова література – романи киргиза Айтматова, колумбійця Маркеса, австрійця Хандке, швейцарця Фріша й інших авторів». Чи немає тут натяжок? Думаю, що ні. Слід глибше прочитувати те, що маємо. У нашій літературі маємо те, що є і в інших – передусім проблеми. Хочу процитувати слова Олеся Гончара, які він промовив під час однієї зустрічі з письменниками США: «Не беруся сказати, який вигляд матиме література завтрашнього дня, але впевнений, що вона уже не може бути такою, як раніше; вона неминуче стане інакшою, якщо по-справжньому хоче зберігати вірність людині і вважає своєю місією підтримувати її надію, незнищенну віру в життя». Вірність людині, віра в життя... Це той п'єдестал, на якому стоять кращі герої Гончара. Виразники краси вірності, тому то вони й стали невід'ємним

складником нашої духовності.

Крім особистих зустрічей і розмов з Олесем Гончаром, були в нас, скажу так, і письмові стосунки. В одному листі до мене, після опублікування моєї статті «Не забуваймо про красу», він писав: «Давно не зустрічав таких глибоких і чесних думок про сучасний літературний процес. Бо оті так звані «круглі столи» балакучих критиків часто стають столами зла, пересмикувань і примітивних, але вельми роздутих амбіцій. Ви дали проникливий і науковий аналіз явищ. А як розумно й дотепно висміяно отих словоблудів, що від імені всієї літератури «чревовещают»: «ми недодали», «ми прогавили»... Хто ж тобі не давав поведись інакше і «не прогавлювати»? Блискучі роздуми Ваші про публіцистику і твір художній, бо як послухати Адамовича і Коротича (та й ще багатьох), то аж не ясно, чого ж від письменника люди ждуть: твору художнього, високомистецького, чи газетної передовиці?

І про романтизм — переконливо, і про новелу — блискуче, бо дехто ніби аж хотів би цей жанр зруйнувати, жанр, який так багато важив (і має важити) в нашій літературі.

Одне слово, дуже вчасна і дуже потрібна нашій літературі стаття. Щоб література не оміщанювалась, не опошлювалась, не дрібніла й не занепадала, треба було нагадати всім, що існує на світі краса, і що вона до істини найближча. Ви це зробили з блиском, з почуттям честі і за це вам велике спасибі». (06. 11. 1986).

У «Щоденниках» Олеся Гончара теж є кілька записів. Наприклад:
27. 12. 1988

«...По радіо передають «Двоє вночі» і початок із «Тронки» в авторському виконанні. «Двоє вночі» передрукували вже і в Пряшеві. Вступне слово сьогодні до передачі зробив Михайло Наєнко. Розумне слово. І артист прочитав з почуттям, не схибивши в наголосах»

02. 05. 1991

«Михайло Наєнко, відповідаючи на анкету журналу «Слово і час», серед найзначніших творів минулого року називає... «заяву Олеся Гончара про розлучення з КПРС» (Я, до речі, про це ж писав і в статті в «Літературній газеті» під назвою «Что завтра?» в 1991 р. – М. Н.). Це, звісно, напівжарт, епатаж, але щось у цьому є. Він вважає, що заява – насамперед літературне явище, в ній він бачить дещо більше, ніж відомі в минулому відлучення від церкви вітчизняних класиків. «Їх відлучали силоміць, а Олесь Гончар відлучився від більшовицької церкви самочинно. Це одне з тих Великих Заперечень...» і т. ін. Якби тільки не згадувалось церкву. Для мене вона тьотя Вустя, півча, Великдень».

Через два роки після цього запису Олесь Гончар, уже будучи тяжко хворим, записав у своїх щоденниках своє глибоке обурення з приводу однієї моєї публікації; у ній його творчість характеризується як явище романтизму. Цього терміна він недолюблював завжди і волів, аби його стиль іменували «поетичним реалізмом». У монографії «Краса вірності» я згодився на це, бо

то була моя індивідуальна робота. А в згаданій статті, яка була розділом академічної колективної «Історії української літератури ХХ ст.», слід було користуватися суто науковою термінологією. Тобто, романтизм треба було називати романтизмом. Як наслідок – мені вчеплено автором «Собору» ярлик «шамотинець». Для Олесь Терентійовича, мабуть, усі, хто працював в Інституті літератури АН України, були «шамотинцями»... Навіть у класиків пам'ять, бува, підводить. Коли Олесь Гончар видавав один із перших своїх кількатомників, то передмову до нього писав саме він... М. Шамота. Думаю, що не без люб'язної згоди обох сторін. Отже, до всього треба ставитися «історично».

Є в мене ще один штрих, пов'язаний з Олесем Гончарем, до якого теж потрібен історичний підхід. Я не буду розгортати його в деталях, а тільки скажу, що маю кілька віршів Олесь Гончара, писаних його рукою передвоєнної пори, в 1940 чи й 1941 році. Деякі з них схожі на початківські, а один, присвячений Т. Шевченкові, більш зрілий і вартий того, аби його озвучити:

ПРОРОК

Вітрила вітер надимав,
Женучи в ніч понад Аралом,
Тарас на палубі стояв.
«Вітчизно, – серце промовляло, –

Твої плюндруються сади,
Твоє катюги поле крають,
Вже вольності, повстань плоди,
В степах твоїх не проростають.

Та все ж люблю тебе, ясна,
Як любить син нещасну матір.
Тобі, по краплі, всю до дна
Готовий кров свою віддати.

І не страшний мені Сибір,
І не страшні кайданів дзвони.
Кріпацька Україно! Вір,
За тебе встануть ще мільйони.

І лицемір'я упаде.
І славословіє погине,
Розправить крила молоде
Безсмертне плем'я України!»

Неначе крук, звисала ніч.
Арал похмуро клекотів.
Сіяючи крізь тьму сторіч,
Пророка парусник летів.

Це писалося в кінці 30-х років, коли розстріли письменників були буденним явищем. Дуже ризиковиті слова про Сибір і кріпацьку Україну Олесь Гончар уклав в уста Тараса Шевченка. Але якби вони потрапили в друк чи до рук кадебешників, то покарання (аж до розстрілу) їх автора було б не дуже проблематичним.